

tussen Duin & Dijk

Verbinden en ontsnipperen

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 17 3 ● 2018

Een florerende

● Foto's: Theo Baas.

buiten onze natuurgebieden

● Berm met knolboterbloem langs de Kanaaldijk in Alkmaar.

De basis is aanwezig, nu nog het beheer.

Het is algemeen bekend dat de natuur in het landelijke gebied de laatste decennia sterk aan het verarmen is waardoor veel kleine, verspreid liggende natuurgebieden geïsoleerd zijn komen te liggen. Binnen het landelijke gebied ligt echter ook een fijnmazig netwerk aan infrastructuur zoals wegen, dijken en boezemwateren. Deze 'linten in het cultuurlandschap' kunnen bij een juist beheer voor veel planten en dieren een belangrijke functie hebben als verblijfplaats, schuilplaats en verbindingsweg. De Wageningse hoogleraar Zonderwijk pleitte dertig jaar geleden al voor een beter beheer van 'lijnvormige elementen in het buitengebied' (Wonink *et al.*, 1987). Dit thema heeft nog niets aan actualiteit ingeboet. In dit artikel wil ik opnieuw een pleidooi

houden voor optimalisering van het beheer van wegbermen, dijken en boezemwateren om hun functie voor plant en dier te versterken.

Wegbermen

In onze provincie liggen vele honderden kilometers aan wegbermen die door Rijkswaterstaat, de Provincie, waterschappen en gemeenten worden beheerd. Het netwerk aan provinciale wegen in Noord-Holland alleen al bedraagt circa 560 kilometer (Dekker, 2000). Onder invloed van hoogleraar Zonderwijk zijn in de jaren tachtig van de vorige eeuw veel gemeenten, provincies en andere organisaties gestart met ecologisch bermbeheer. In plaats van regelmatig maaien met een klepelmaaier, waardoor de bermen verruigden, was één à twee keer maaien én afvoeren van het maaisel het advies. Doordat het maaisel wordt afgevoerd zal de berm langzaamaan verschra-

len waardoor de berm niet alleen soortenrijker wordt maar ook de hoeveelheid af te voeren biomassa vermindert.

De provincie Noord-Holland beheert een deel van haar bermen sinds 1983 op ecologische wijze (figuur 1 en legenda vegetatietypen).

Beheer

Ecologisch bermbeheer is beslist de moeite waard. De resultaten zijn in veel gevallen zeer hoopgevend. Aan de basis ligt een op het vegetatietype toegesneden maaischema en een consequent uitgevoerd beheer. Om het beleid te kunnen evalueren is een meetnet noodzakelijk. Helaas zien we al jaren een toenemende tendens naar het opnieuw klepelen van wegbermen. Soortenrijke wegbermen veranderen in korte tijd in ruige, soortenarme vegetaties die door fluitenkruid (*Anthriscus sylvestris*), grote

Figuur 1. Soortenrijke ecologisch beheerde bermen langs provinciale wegen in Noord-Holland.

Legenda vegetatietypen ecologisch beheerde wegbermen

Type 1 – Vegetatie met duingrasslandsoorten op droge, zandige, kalkrijke grond.

Kenmerkende soorten: zandhoornbloem (*Cerastium semidecandrum*), akkerhoornbloem (*Cerastium arvense*), beemd-kroon (*Knautia arvensis*), kruipend stalkruid (*Ononis repens* subsp. *repens*), vroege haver (*Aira praecox*), zanddoddegras (*Phleum arenarium*), smal fakkelgras (*Koeleria macrantha*), lathyruswikke (*Vicia lathyroides*), slangenkruid (*Echium vulgare*), schermhavigskruid (*Hieracium umbellatum*), geel walstro (*Galium verum*).

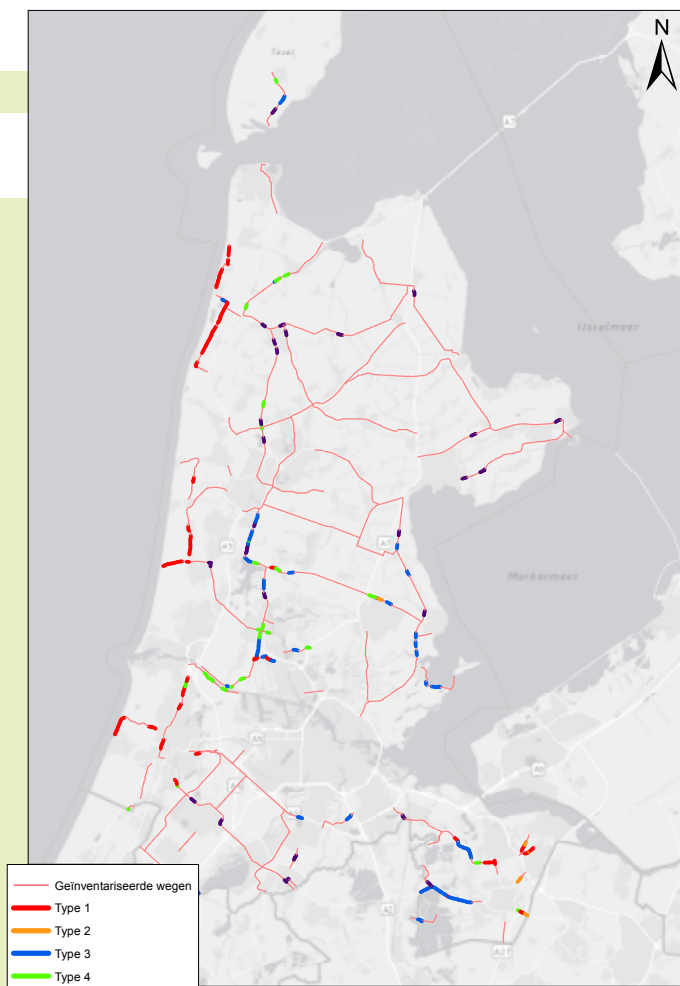
Type 2 – Heischrale vegetatie op droge, zandige, kalkarme grond.

Kenmerkende soorten: struikhei (*Calluna vulgaris*), buntgras (*Corynephorus canescens*), schapengras (*Festuca filiformis*), brem (*Cytisus scoparius*), klein vogelpootje (*Ornithopus perpusillus*), bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*), klein tasjeskruid (*Teesdalia nudicaulis*).

Type 3 – Vegetatie met echte koekoeksbloem (*Silene flos-cuculi*) en waterkruiskruid (*Jacobaea aquatica*) op matig voedselrijke, vochtige tot natte, matig zure bodem op zand, weinig zand, veen en enige klei.

Kenmerkende soorten: echte koekoeksbloem, kale jonker (*Cirsium palustre*), penningkruid (*Lysimachia nummularia*), moeraszegge (*Carex acutiformis*), oeverzegge (*Carex riparia*), tweerijige zegge (*Carex disticha*), rietorchis (*Dactylorhiza majalis* subsp. *praetermissa*), moeraspirea (*Filipendula ulmaria*), waterkruiskruid.

Type 4 – Vegetatie met knolboterbloem (*Ranunculus bulbosus*) en jacobskruiskruid (*Jacobaea vulgaris*) op relatief droge, matig voedselrijke grond op zand, zavel en lichte klei. Kenmerkende soorten: knolboterbloem, jacobskruiskruid, gewone veldbies (*Luzula campestris*), reukgras (*Anthoxan-*

thum odoratum), gewone zandmuur (*Arenaria serpyllifolia* s.s.), muizenoor (*Hieracium pilosella*), hazenpootje (*Trifolium arvense*).

Type 5 – Overige kruidenrijke bermen op droge tot vochtige, veelal kleiige gronden en voedselrijke zandgrond.

Kenmerkende soorten: veldlathyrus (*Lathyrus pratensis*), kleine leeuwentand (*Leontodon saxatilis*), glad walstro (*Galium mollugo*), knooppkruid (*Centaurea jacea*), gewone vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*), margriet (*Leucanthemum vulgare*), gewone brunel (*Prunella vulgaris*), heggen-wikke (*Vicia sepium*).

brandnetel (*Urtica dioica*), ridderzuring (*Rumex obtusifolius*) en gewone berenklauw (*Heracleum sphondylium*) worden gedomineerd. Decennia van zorgvuldig bermbeheer worden zo binnen enkele jaren weer teniet gedaan. Het is blijkbaar moeilijk om een consistent wegbermbeleid te voeren binnen de steeds aan verandering onderhevige overheidsorganisaties. Zorgvuldig bermbeheer blijkt dan helaas toch vaak een sluitpost te zijn.

Dijken

Noord-Holland heeft een grote variatie aan dijken. In grote lijnen onderscheiden we kustdijken (de Deltadijken langs de Noordzee, Waddenkust en het IJsselmeer) en de binnendijken (Provincie Noord-Holland, 1991).

Kustdijken

De kustdijken liggen op Deltahoogte en zijn aan de waterzijde aan de onderkant vaak bekleed met asfalt

en/of basalt en hebben een getrappt talud. De binnenzijde bestaat uit een grastalud. De vegetatie aan de waterzijde en de landzijde verschillen over het algemeen sterk. De basaltoevers kunnen rijk zijn aan varens als tongvaren (*Asplenium scolopendrium*), mannetjesvaren (*Dryopteris filix-mas*), wijfjesvaren (*Athyrium filix-femina*), brede en smalle stekelvaren (*Dryopteris dilatata* en *Dryopteris carthusiana*) en muurleeuwenbek (*Cymbalaria* ▶

● Zeekool op de Afsluitdijk.

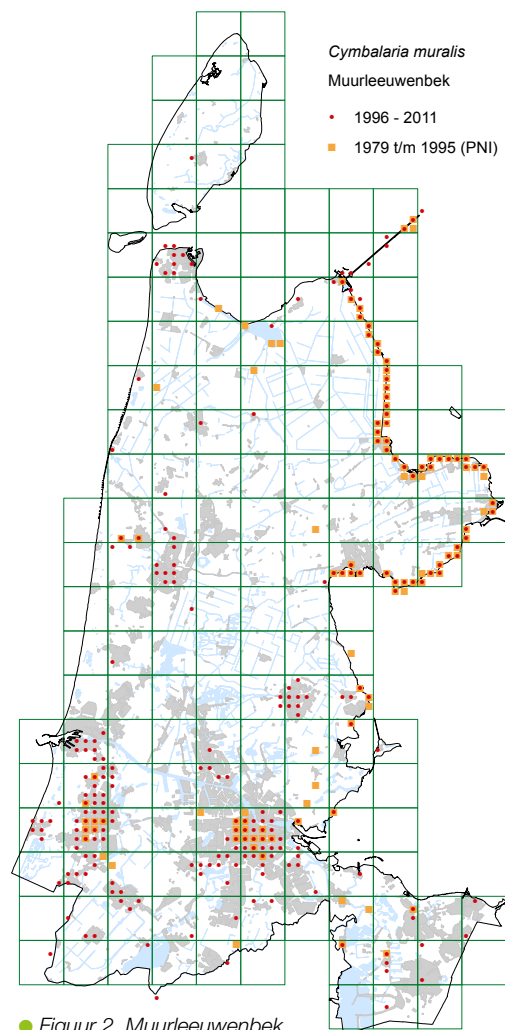
muralis) (figuur 2). Langs het IJsselmeer groeit hier bovendien grote engelwortel (*Angelica archangelica*).

Op de basaltglooiingen van dijken langs de Noordzee en de Waddenzee zijn zeekool (*Crambe maritima*) en zeevenkel (*Crithmum maritimum*) te vinden. Beide soorten zijn oorspronkelijk planten van rotskusten en pas sinds vorige eeuw uit ons land bekend. Tot enkele decennia terug waren het nog zeldzame planten maar beide zijn aan een opmars bezig. De rijkste groeiplaats van beide soorten vinden we aan de wadzijde van de Afsluitdijk. Vooral de ontwikkeling van zeekool is hier spectaculair: over de gehele lengte van de Afsluitdijk vinden we hier een onafgebroken lint van zeekool. Het grastalud van zeedijken wordt meestal door schapen begraaasd. Typische soorten van kortbegraaide zeedijken zijn veldgerst (*Hordeum secalinum*), blauw walstro (*Sherardia arvensis*) en knopig doornzaad (*Torilis nodosa*). De laatste soort is in Nederland alleen bekend van het Delta-, IJsselmeer- en Waddengebied (figuur 3).

Binnendijken

De variatie binnen deze groep is groot en onder andere afhankelijk van de hoogte, het bodemprofiel, de grondsoort, het reliëf en de ligging ten opzichte van de zon (Provincie Noord-Holland, 1991). Vaak ligt er aan de voet een brede dijksloot en sommige dijken bezitten een brede drassige voet. De vegetatie is afhankelijk van bovengenoemde factoren en het beheer. Veel dijken worden door schapen begraaasd maar er wordt ook wel gemaaid en helaas ook wel geklept. Typische dijksoorten zijn veldgerst, kamgras (*Cynosurus cristatus*), groot streepzaad (*Crepis biennis*), gewone brunel (*Prunella vulgaris*), en gevlekte rupsklaver (*Medicago arabica*). Op de Wierdijk op Wieringen bevindt zich de enige groeiplaats van tengere distel (*Carduus tenuiflorus*) in ons land.

Drassige dijkvoeten kunnen heel soortenrijk zijn met onder andere moerasrolklaver (*Lotus pedunculatus*), moeraszoutgras (*Triglochin palustris*) en rietorchis (*Dactylorhiza majalis* ssp. *praetermissa*). Dijksloten zijn over het algemeen

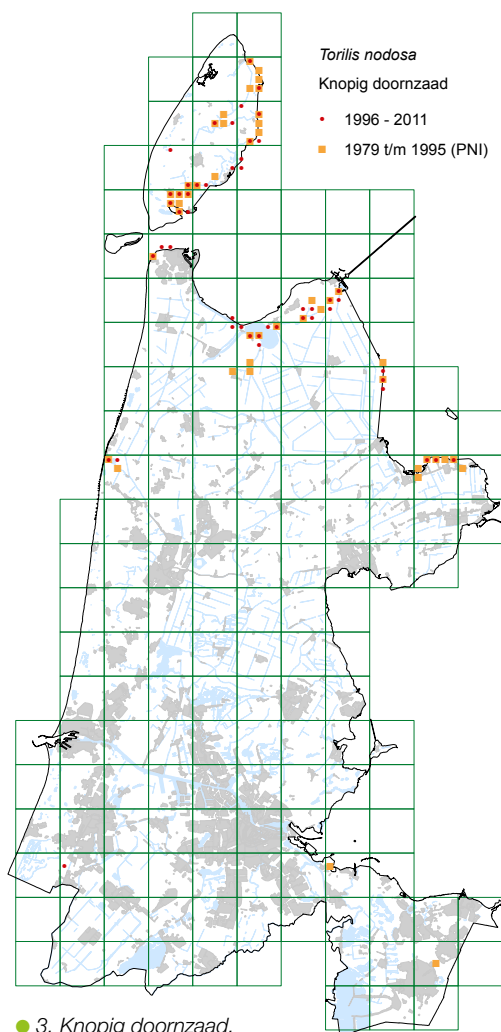

● Figuur 2. Muurleeuwenbek.

veel rijker aan waterplanten dan het aangrenzende gebied omdat ze veel minder aan bemesting blootstaan.

Beheer

Veel dijken gedijen bij een niet al te intensieve begrazing met schapen. De begrazing zorgt voor een korte, dichte vegetatie maar ook voor open plekken die voor veel soorten van belang zijn om te kiemen. Bovendien dragen schapen bij aan de verspreiding van zaden doordat deze in hun vacht blijven zitten. Wanneer de dijk wordt gemaaid is het aan te bevelen om dit in fases te doen, zeker als het grote oppervlakten betreft; bijvoorbeeld eerst de onderste - of bovenste helft en een maand later het andere deel. Dat dit nog geen gemeengoed is blijkt wel uit het feit dat de Afsluitdijk al jaren in de voorzomer binnen enkele dagen over de gehele lengte wordt gemaaid. De ene dag ziet het nog wit van de margrietten (*Leucanthe-*

● 3. Knopig doornzaad.

mum vulgare), enkele dagen later is 30 kilometer verbindingzone volkomen kaal.

Het gebruik van herbiciden op dijken past ook niet in een milieuvriendelijk beheer. Toch wordt er op veel plaatsen nog met herbiciden gespoten, vooral tegen distels (*Cirsium spp.*, *Carduus spp.*). Distels zijn echter een uitstekende nectarbron voor vlinders, bijen en andere insecten. Het vervelende is dat er zonder enig onderscheid wordt gespoten, waardoor ook soorten als kruisdistel (*Eryngium campestre*) en speerdistel (*Cirsium vulgare*) de dupe zijn. Door dit gebruik was de tengere distel op Wieringen bijna uitgeroeid. Het zou goed zijn als er in de pachtvoorschriften een verbod wordt opgenomen op het gebruik van herbiciden.

Boezemwateren

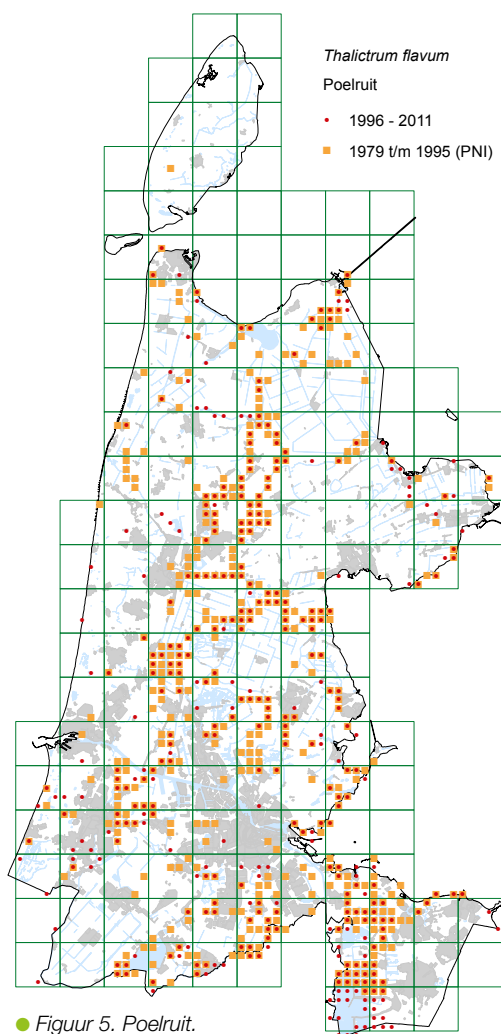
Noord-Holland heeft een uitgebreid stelsel aan boezemwateren (figuur

● Figuur 4. Vaarwegen.

4). Deze wateren dienen om het waterpeil van de lageregelegen polders op het juiste peil te houden. Bij droogte wordt er water vanuit de boezem ingelaten en tijdens natte perioden wordt er water uitgemalen en via de boezem afgevoerd. Omdat boezemwateren erg voedselrijk zijn kan het gewenst zijn om gebieden met een goede waterkwaliteit van het boezemwater te isoleren. Het gaat dan veelal om gebieden met voedselarm water en een bijzondere vegetatie zoals reservaten in de Vechtstreek en langs de binnenduinrand. Hier laat men liever geen 'gebiedsvreemd' water binnen, al is

dat in droge perioden soms onvermijdelijk. Vaak zijn de oevers van boezemwateren beschoeid of ze beschikken over een smalle rietkraag met ruigtekruiden als harig wilgenroosje (*Epilobium hirsutum*), koninginnekruid (*Eupatorium cannabinum*), haagwinde (*Convolvulus sepium*), oever- of moeraszegge (*Carex riparia* en *C. acutiformis*) en bitterzoet (*Solanum dulcamara*). Soms liggen er brede rietlanden langs. Deze boezemrietlanden kunnen heel kruidenrijk zijn met soorten als gewone dotterbloem (*Caltha palustris*), echte valerian (Valeriana

● Figuur 5. Poelruit.

officinalis), echte koekoeksbloem (*Silene flos-cuculi*), rietorchis en poelruit (*Thalicttrum flavum*). De laatste soort is boven het Noordzeekanaal vooral aan boezemrietland gebonden (figuur 5). Op sommige plaatsen zijn er zelfs veenmosrietlanden ontstaan met soorten als koningsvaren (*Osmunda regalis*), kamvaren (*Dryopteris cristata*), ronde zonnedauw (*Drosera rotundifolia*) en verschillende soorten veenmossen (*Sphagnum spp.*).

Over het algemeen zijn boezemwateren erg voedselrijk en arm aan waterplanten maar in veel boezemwateren vinden we wel soorten met drijfbladeren, zoals waterlelie (*Nymphaea alba*) en gele plomp (*Nuphar lutea*).

Boezemwateren fungeren als een belangrijke transportweg voor planten. Planten kunnen vanuit wortelstokken of zaad via het boezemwater de polder in komen en omgekeerd vanuit de polder het boezemwater in. Als de omstandig-

heden gunstig zijn kunnen soorten zich in nieuwe gebieden vestigen. Sinds het polderwater in de veenweidegebieden boven het Noordzeekanaal langzaam aan het verzoeten is vestigen zich hier steeds meer soorten van zoete omstandigheden zoals kalmoes (*Acorus calamus*), waterscheerling (*Cicuta virosa*), waterlelie, gele plomp, kikkerbeet (*Hydrocharis morsus-ranae*), hoge cyperzegge (*Carex pseudocyperus*), dotterbloem en watergentiaan (*Nymphoides peltata*).

Beheer

Boezemrietlanden zijn zowel voor planten als voor moerasvogels van belang. Afhankelijk van de doelstelling kunnen ze jaarlijks of in een meerjarige cyclus worden gemaaid. Het is vooral van belang om opslag van houtachtige gewassen tegen te gaan. In het IJsselmeer is de aanleg van vooroevers succesvol. Zo is tussen Andijk en Medemblik begin jaren 90 van de vorige eeuw gestart

● Gele plomp.

met de aanleg van een vooroever van 144 ha die zowel voor natuur als recreatie succesvol is. De reconstructie van de Afsluitdijk die tussen 2018 en 2022 gepland is biedt ook weer kansen. In het ontwerp zijn rietlanden en een vispassage opgenomen.

Tenslotte

Planten vormen de basis voor veel organismen zoals insecten, vogels en zoogdieren. Helaas is de natuur in het landelijke gebied de afgelopen decennia sterk verarmd. Om deze verarming het hoofd te bieden moeten alle kansen worden benut. Een netwerk aan goed beheerde wegbermen, dijken en boezemwateren kan hier wonderen verrichten. Daar zijn geen dure ingrepen voor nodig, de basis ligt er al.

Theo Baas, t.baas@planet.nl

Literatuur

- DEKKER, H., 2000. Ecologisch bermbeheer in Noord-Holland. Een kwestie van vallen en opstaan. Vakblad Natuurbeheer 39(7): 131-132.
- PROVINCIE NOORD-HOLLAND, 1991. De dijken in Noord-Holland. Een onderzoek naar de typen dijken in Noord-Holland en hun betekenis voor het landschap, de natuur en de recreatie. Provincie Noord-Holland, Dienst Ruimte en Groen afd. Onderzoek en Informatie.
- WONINK, H. M. PELK & B.KOETZIER, 1987. Linten in het landschap. Uitgeverij Terra-Lannoo.